

Josep Massanès i Mestres o els límits del filhel·lenisme

Josep Massanès i Mestres or the limits of philhellenism

Eusebi Ayensa

Filòleg clàssic i neohel·lenista.

Ex-director de l'Institut Cervantes d'Atenes

Article rebut: 7 d'octubre del 2022

Sol·licitud de revisió: 15 d'octubre del 2022

Article acceptat: 15 de novembre del 2022

Ayensa, Eusebi. 2022. Josep Massanès i Mestres o els límits del filhel·lenisme. *Aérides* 3, pàgs. 45-50.

Resum: La documentació conservada permet de revisar el suposat intent d'intervenció de l'arquitecte i enginyer militar català Josep Massanès i Mestres en la Revolució grega de 1821, i de constatar que, encara que amb objectius no aclarits, fou anterior a aquesta i del tot aliè.

Paraules clau: Revolució grega, filhel·lenisme, Josep Massanès i Mestres.

Abstract: The preserved documentation makes it possible to review the alleged attempt to intervene by the Catalan architect and military engineer Josep Massanès i Mestres in the Greek Revolution of 1821, and to verify that, although with unclear objectives, it was prior to it and completely unrelated.

Keywords: Greek revolution, philhellenism, Josep Massanès i Mestres.

Les guerres d'independència són un terreny adobat per posar a prova els esperits més coratjosos, i la insurrecció grega de 1821 contra l'invasor otomà no en va ser una excepció. Els estudis recents d'Eva Latorre sobre aquest tema —al qual va dedicar la seva documentada tesi doctoral— han posat de manifest el paper jugat pels diversos territoris hispànics i hispanoamericans en aquesta efemèride, de la qual l'any passat es va celebrar el dos-cents aniversari, un paper significatiu, tot i que menor que el d'altres països europeus com França, Anglaterra, Alemanya i Itàlia, on el filhel·lenisme comptava amb una llarga i sòlida tradició (Latorre 2019). Aquests enfrontaments, però, també oferien lucratives oportunitats de negoci, que molts suposats filhel·lens no van desaproveitar. A jutjar per documentació inèdita conservada a la Biblioteca de Catalunya, aquest sembla ser el cas de l'arquitecte i enginyer militar Josep Massanès i Mestres, nascut a Barcelona l'any 1777 i mort en aquesta mateixa ciutat a l'edat de vuitanta anys. D'ell i de la seva relació amb la Grècia prerrevolucionària se'n va ocupar per primera vegada Felio A. Vilarrubias fa més de mig segle en un treball que prengué com a base l'arxiu particular de Massanès, conservat, com he dit, a la Biblioteca de Catalunya (amb els números d'inventari 1374 i 1375) i constituït per la correspondència rebuda i per les memòries i projectes urbanístics que va dur a terme aquest enginyer al llarg de la vida (Vilarrubias 1966). Amb relació a la seva frustrada aventura grega, Vilarrubias (1966, 23) escriu el següent:

El espíritu romántico de la época sedujo también a Massanés, el cual escribió al Duque de Bailén, General Castaños, una nota sobre su deseo de ir a servir a la causa de la Independencia de Grecia. Sobre este negocio se conservan varias cartas de los primeros meses del año 1819, por las que los agentes griegos en España le ofrecen «contratarle por dos años y por cuatro mil duros...», a cuya propuesta un amigo suyo —Guillermo Oliver, de Tarragona—, colaborador de dichos agentes, le escribe: «si yo me hallase como VM, iría a discreción del patricio (D. Ipsilantis, o Mavrocordato?), que costea la obra y que no puede ser un tacaño, ni insensible al ver en su Gabinete, en los confines de Persia donde habita, los hermosos planes que VM le remitirá de la Obra que colma de gozo a aquellos isleños».

Per a Vilarrubias és indiscutible l'esperit filhel·lènic que animava Massanès en la realització d'una obra que no s'acaba de precisar i per la qual rebria la quantitat gens menyspreable de quatre mil duros, pagats per un «patrici» rere el qual aquest historiador creu identificar Aléxandros Ipsilandis o Aléxandros Mavrokordatos, membres de dues importants famílies fanariotes que van jugar un paper molt important dins de l'anomenada *Filiki Eteria*, la societat secreta fundada a Odessa l'any 1814 amb l'objectiu de fomentar la insurrecció grega, que acabaria triomfant uns anys més tard, amb el reconeixement de Grècia com a estat independent —tot i que amb una extensió molt més reduïda que l'actual— en virtut del tractat de Londres, signat per França, Gran Bretanya i Rússia el 3 de febrer de 1830.

Força anys després, Alexis Eudald Solà tornà a ocupar-se de la figura de Massanès en un breu article que no aporta pràcticament cap dada nova sobre la seva vinculació amb Grècia i els vertaders motius que el van animar a acceptar —tot i que sense cap resultat pràctic, com veurem— l'ofertament d'aquests misteriosos agents grecs. El títol de l'article és ja simptomàtic i posa de manifest el to de profund abrandament filhel·lènic que l'anima: «*That Greece might still be free*. Nota sobre un filhel·lè català que no va ser» (Solà 1992). Els mots inicials, com és ben sabut, van ser escrits pel més famós dels filhel·lens, el poeta romàntic anglès George Gordon Byron, més conegut com a lord Byron, que es desplaçà a Grècia amb la intenció d'ajudar el poble grec en la seva lluita desigual contra el poderós dominador otomà, però que tingué una mort ben poc heroica, a Missolongui, l'any 1824, afectat per unes febres reumàtiques. Solà (1992, 437-438), doncs, posa Massanès al nivell del famós poeta anglès, arribant a afirmar que al nom de Byron o d'altres liberals europeus que van anar a lluitar i a morir per la llibertat de Grècia, «si les circumstàncies haguessin estat diverses, potser s'hauria pogut afegir el d'un militar català, el del coronel Josep Massanès i Mestres». Però això no és tot: per a Solà no hi ha cap dubte que, a banda del «patrici» anteriorment citat, fins i tot els seus intermediaris (els misteriosos agents grecs que farien d'intermediaris entre ell i Massanès) serien membres de la secreta *Filiki Eteria*.

Tanmateix, les circumstàncies històriques i el fons Massanès no semblen avalar la hipòtesi plantejada per Vilarrubias i recollida apassionadament per Solà amb relació als vertaders motius que portaren Massanès a acceptar l'ofertament de col·laboració plantejat pel «gobierno de Ipsara» (és a dir, la petita illa de Psarà, davant per davant de Quios), del qual ens parla Guillem Oliver en la carta anteriorment citada.

Són cinc les cartes referides a aquest assumpte en el fons Massanès —la transcripció de les quals (així com el seu savi assessorament) dec a l'amiga Eva Latorre, a qui vull donar des d'aquí ben de cor les gràcies—: la de Guillem Oliver de 4 de febrer de 1819, la d'un enigmàtic J. Santacruz de la mateixa data, una nova missiva, molt breu, de Guillem Oliver, de 22 de febrer, i dues darreres cartes, de Francisco de Requena i de Juan Blanes, de 5 i 6 de març d'aquell mateix any respectivament. Per començar, cal no oblidar que totes aquestes cartes, emeses per amics de Massanès que van intercedir d'una manera o altra amb els agents grecs citats més amunt, són dos anys anteriors a l'esclat de la insurrecció grega, que, com és ben sabut, es va produir el 25 de març de 1821, al monestir d'Agia Lavra, a la ciutat peloponèsia de Kalàvrita, quan Germanós, l'arquebisbe de Patres, va fer públicament una crida a l'aixecament de la població grega contra els turcs. A Psarà, des d'on va arribar precisament la invitació de col·laboració a Massanès, la revolta trigà encara un mica més, fins a la Pasqua d'aquell any, i, com sabem també, va ser reprimida durament pels turcs, que hi feren un carnatge horrible: més de mil cinc-cents persones van ser assassinades i totes les noies foren venudes com a esclaves per als harems de l'imperi, episodi recordat per Solomós l'any 1825 amb un poema cèlebre i que immortalitzà el pintor Nikólaos Gizis en el quadre *Després de la destrucció de Psarà* (1898). Fos com fos, però, a principis de 1819 estem encara molt lluny de l'esclat de la guerra d'independència grega, i de cap manera el «patricio» que, segons Guillem Oliver, havia de sufragar l'obra encarregada a Massanès, sembla que es pugui identificar ni amb Ipsilandis ni amb Mavrokordatos. En aquella època, el primer, com a general que era, estava al servei del tsar de Rússia i no sembla que s'hagués implicat a fons encara en la revolta grega (cosa que sí que faria a partir de l'any 1821), i el segon es trobava exiliat a Rússia. Cap dels dos, doncs, devia estar en condicions de desprendre's de quatre mil duros per pagar els serveis de Massanès, que tot fa pensar que serien d'ordre material. Efectivament, cap de les cinc cartes anteriorment reportades fa la més mínima referència al suposat esperit filhel·lènic d'aquest arquitecte català. En la primera d'aquestes missives, Oliver s'adreça a Massanès en aquests termes: «Mi amigo y yo hemos conferenciado con el sr. de Santacruz y los griegos, y a propuesta mía deben asegurarse a Vm cuatro mil duros para los dos años, que contarán desde el día que Vm se embarque en esta hasta el que regrese, y a proporción si más tiempo tardare, pagándole o llevándole, y volviéndole a costa de la Obra». I en un altre passatge d'aquesta mateixa carta li diu que l'obra projectada «colmará de gozo aquellos isleños». A la segona d'aquestes cartes, J. Santacruz es refereix al «asunto consabido», sense més precisions, i confirma la quantitat dels 4.000 duros («por ahora se han convenido en 4.000 duros en dos años») per a l'obra encarregada, alhora que li demana la seva conformitat al respecte abans que el seu contacte grec torni al seu país («debe Vm contestar sin falta a Oliver por el mismo correo que llega aquí el domingo, respecto a que el lunes o martes se marcha el griego y desearía saber su voluntad de Vm»). En la tercera carta, Oliver li confirma la partida del comissionat de Psarà i l'informa del fet que abans del mes d'abril tindran la conformitat definitiva de l'ajuntament d'aquella illa («El comis^{do} de Ipsara ya marchó, y según sea el tiempo que tendrá antes de Abril tendremos aviso del acuerdo de aquel Ayuntam^{to}»). A la quarta carta, el tinent general Francisco de Requena —que sembla ser l'intermediari entre Massanès i el Ministeri de la

Guerra—, l'informa de la recepció en aquell ministeri d'un seu memorial sobre l'esmentada obra, amb l'objectiu d'obtenir la preceptiva autorització perquè es pogués absentar d'Espanya durant tant de temps («Muy estimado amigo: me alegraré consiga VM la real licencia p^a ir temporalmente a servir a los Griegos en su Archipiélago, como me manifiesta deseos en su carta de 24 del mes pasado: el memorial que me remitió nuestro común amigo Dn Guillermo Oliver se entregó al Ministerio de la Guerra y tengo hablado al Oficial de la Secretaría a quien corresponde, es regular que pidan informe al Inspector Gral como también q^e éste lo dé favorable, de este modo consiga Vm hacer un buen servicio a los habitantes de aquellas Islas»).

Donat el perfil professional de Josep Massanès (en el full de serveis del qual figuren importants obres com ara un plànol topogràfic de Tarragona, diverses obres en el port d'aquesta ciutat, la reforma del Pla de Palau i un primer projecte per a l'Eixample de Barcelona, entre d'altres), és de suposar que l'obra a la qual fan referència els documents anteriors, per molt que es defineixi com a un bon servei als habitants d'aquella illa grega, als quals «colmará de gozo», no pot ser de cap manera la insurrecció contra els turcs *in abstracto* —que trigaria encara dos anys a produir-se— sinó una obra arquitectònica, el contingut de la qual no podem acabar de determinar sense conèixer el memorial abans citat i que sembla que s'ha perdut. Tampoc no coneixem la identitat del patrici que havia de sufragar-la i que la primera de les cartes ubica en els confins de Pèrsia. Tot apunta al fet que es tractaria d'un mecenes grec originari de Psarà que residiria a la Mediterrània oriental, com tants n'hi va haver (els Avérof, els Varvakis, els Rizaris o els Zapas, entre d'altres) en els anys anteriors i posteriors a la creació del nou Estat grec, que hauria pres la iniciativa de pagar de la seva butxaca una gran obra a la seva illa nadiua. El perfil liberal de Massanès està fora de tot dubte (per la seva ideologia, després de ser confinat entre 1827 i 1829, s'exilià a França fins a l'amnistia de 1832), però d'aquí a incloure'l en la nòmina de filhel·lens hi ha un abisme, entre altres raons perquè no va arribar a desplaçar-se mai a Grècia, atès que, com recorda Eva Latorre (2011, 292), en comptes de rebre l'autorització preceptiva per embarcar-se cap a aquell país, va rebre del Ministerio de la Guerra l'ordre d'incorporar-se a la guarnició de Barcelona.

Això no vol dir, de cap manera, que el poble català fos insensible als afanys de llibertat dels grecs. Ben al contrari. Per començar, durant l'anomenat Trienni Liberal (1820-1823), donà una hospitalària acollença —obrint fins i tot una subscripció popular per sufragar-ne les despeses— als revoltats piemontesos i napolitans que varen veure fracassar els seus alçaments contra la Casa de Savoia i contra l'absolutisme borbònic respectivament, i va ser també l'escenari d'un frustrat projecte d'aquests refugiats italians de noliejat un vaixell a les ordres d'un capità polonès per dur ajuda als grecs, que s'acabaven d'aixecar en armes contra els turcs (Latorre 2019, 238-240). Des de les aules de la universitat barcelonesa i des de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, de la qual era membre, l'hel·lenista Antoni Bergnes de las Casas jugà decididament la carta de la llibertat dels grecs,¹ i anys a venir, el 1897, les principals autoritats polítiques i acadèmiques catalanes se solidaritzaren

¹ Sobre el perfil filhel·lè de Bergnes, vegeu Ayensa 2021.

amb els afanys de Creta de treure's del damunt el jou otomà i unir-se a la mare Grècia, fent una declaració pública de solidaritat amb el sofrent poble cretenc —que va ser durament reprimida pel govern espanyol— en el famós Missatge a S.M. Jordi I, Rei dels Hel·lens.² A la llum de la documentació que ens ha arribat, però, no crec que puguem atorgar de cap manera a Josep Massanès i Mestres el mèrit d'haver impulsat (ni tan sols d'haver-ho intentat) el moviment filhel·lènic català abans fins i tot de l'esclat de la guerra d'independència grega, al qual tan justificadament aquest número d'*Αέρηδες / Torre dels Vents* ha volgut sumar-se.

BIBLIOGRAFIA

- Ayensa, Eusebi. 2014. «Antoni Rubió i Lluch y la *Cuestión cretense*», en Pedro Bádenas de la Peña, Paloma Cabrera Bonet, Margarita Moreno Conde, Arturo Ruiz Rodríguez, Carmen Sánchez Fernández, Trinidad Tortosa Rocamora (eds.), *Homenaje a Ricardo Olmos. Per speculum in aenigmate. Miradas sobre la Antigüedad*. Madrid: Asociación Cultural Hispano-helénica [Estudios y textos de Erytheia, 7], pàgs. 522-528.
- . 2021. «Antonio Bergnes de las Casas (1801-1879) y la Grecia moderna. Perfil de un filoheleno catalán», en Álvaro García Marín i Eva Latorre Broto (eds.), *Periferias de la Revolución. Contextos transnacionales de la insurrección griega de 1821*. Madrid: Asociación Cultural Hispanohelénica [Estudios y Textos de Erytheia, 11], pàgs. 299-316.
- . 2022. *Un català a Grècia. Una mirada a una història compartida*. Lleida: Pagès Editors [Argent Viu, 167].
- Latorre, Eva. 2019. *Filohelenismos hispánicos. Lo griego como referente de autorepresentación en los discursos ideológicos de España e Hispanoamérica (1821-1824)*. Madrid: Universidad Complutense [Facultad de Filología]. Tesi doctoral no publicada.
- . 2011 «Los filohelenos españoles: Estado de la cuestión y actualización de nómina» *Erytheia* 32, pàgs. 279-319.
- Solà, Alexis Eudald. 1992. «*That Greece might still be free*. Nota sobre un filhel·lè català que no va ser», en Antoni González Senmartí i Esther Artigas (eds.), *Homenatge a Josep Alsina. Actes del Xè Simposi de la Secció Catalana de la S.E.E.C. Tarragona, 28-30 de novembre de 1990*. Tarragona: Diputació de Tarragona, pàgs. 435-440.

² M'he ocupat d'aquest episodi que tant honora Catalunya i la seva aposta decidida per la llibertat de Grècia en Ayensa 2014 i en Ayensa 2022, 139-161.

Vilarrubias Solanes, Felí A. 1966. *Noticia de una colección de papeles de José Massanés y Mestres (1777-1857) y Josefa Massanés de González (1811-1887) existentes en la Sección de Manuscritos*. Barcelona: Diputación Provincial de Barcelona, Biblioteca Central. L'enllaç de l'Arxiu Josep Massanès i Mestres a la Biblioteca de Catalunya és aquest: www.bnc.cat/Fons-i-col-leccions/Cerca-Fons-i-col-leccions/Massanes-Josep.



El Portal de Mar, construït per Josep Massanès i Mestres entre 1844 i 1848, amb la font del Geni Català. Imatge dels voltants del 1858. La font encara hi és; l'edifici fou enderrocat en 1888.